

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ΄

Γ.9 Η αλληγορία του σπηλαίου: Η παιδεία ΠΛΑΤΩΝ, Πολιτεία, 518b-519a

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ	ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Δεῖ δὴ, εἶπον, ἡμᾶς τοιόνδε νομίσαι περὶ αὐτῶν, εἰ ταῦτ' ἀληθῆ. τὴν παιδείαν οὐχ οἷαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. Φασὶ δέ που οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεῖς ἐντιθέναι, οἷον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέντες. Φασὶ γὰρ οὖν, ἔφη. Ὅ δέ γε νῦν λόγος, ἦν δ' ἐγώ, σημαίνει ταύτην τὴν ἐνούσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος, οἷον εἰ ὄμμα μὴ δυνατόν ἦν ἄλλως ἢ σὺν ὄλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους, οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιακτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη. τοῦτο δ' εἶναί φαμεν τάγαθόν. Ἴη γάρ; Ναί. Τούτου τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη, τῆς περιαγωγῆς, τίνα τρόπον ὥς ῥᾶστά τε καὶ ἀνυσιμώτατα μεταστραφήσεται, οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὸ ὄραν, ἀλλ' ὥς ἔχοντι μὲν αὐτό, οὐκ ὀρθῶς δὲ τετραμμένῳ	Πρέπει λοιπόν, εἶπα, κι εμεῖς νὰ παραδεχτούμε τὸ ἐξῆς σχετικὰ μ' αὐτά, εἴναι τούτα ἐδῶ εἶναι ἀληθινά: Ὅτι ἡ παιδεία δὲν εἶναι τέτοια ὅπως ισχυρίζονται γι' αὐτὴν κάποιοι, οἱ ὁποῖοι τὴν ἔχουν γιὰ ἐπάγγελμά τους. Ισχυρίζονται δηλαδὴ ὅτι μέσα στὴν ψυχὴ δὲν ὑπάρχει γνώση καὶ ὅτι αὐτοὶ τὴ βάζουν (τὴ γνώση στὴν ψυχὴ) σαν νὰ ἐβάζαν ὄραση σὲ μάτια τυφλῶν. Τὸ ισχυρίζονται πράγματι, εἶπε. Βέβαια, ὁ δικός μας τώρα ὁ λόγος, εἶπα ἐγώ δείχνει αὐτὴ τὴ δύναμη τῆς γνώσης, που ἔχει ὁ καθένας μέσα στὴν ψυχὴ του καὶ τὸ εργαλεῖο μὲ τὸ ὁποῖο καθένας φτάνει στὴ μάθηση, ὅπως ἀκριβῶς ἀν δὲν υπήρχε ἄλλος τρόπος νὰ στρέφει κανεῖς τὰ μάτια του ἀπὸ τὸ σκοτάδι στο φῶς παρά μόνο στρέφοντας ολόκληρο τὸ σῶμα, ἐτσι πρέπει νὰ στραφεῖ μὲ ολόκληρη τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ γίνεσθαι (πρὸς τὸ καθεαυτὸ οὐ), ὥσπου νὰ γίνῃ ικανὴ ἡ ψυχὴ νὰ ἀντέχει νὰ αντικρίξῃ τὸ οὐ καὶ τὸ πιο κατάφωτο οὐ. Καὶ ισχυριζόμαστε ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ Ἀγαθόν. Δὲν εἶναι ἐτσι; Ναί. Επομένως, εἶπα ἐγώ, ἡ παιδεία θὰ εἶναι ἡ τέχνη τῆς μεταστροφῆς μὲ ποιο τρόπο δηλαδὴ ἡ μεταστροφή θὰ συντελεστεῖ ὅσο τὸ δυνατόν ευκολότερα καὶ αποτελεσματικότερα ὄχι πῶς θὰ ἐμφυτεύσει (κάποιος) στο ὄργανο αὐτὸ τὴ δύναμη τῆς ὁράσης, ἀλλὰ θεωρώντας δεδομένο ὅτι τὸ ὄργανο διαθέτει αὐτὴ τὴ δύναμη, ὁμῶς δὲν εἶναι στραμμένο πρὸς τὴ σωστή

οὐδὲ βλέποντι οἷ ἔδει, τοῦτο διαμηχανήσασθαι. Ἦοικεν γάρ, ἔφη. Αἱ μὲν τοίνυν ἄλλαι ἀρεταὶ καλούμεναι ψυχῆς κινδυνεύουσιν ἐγγὺς τι εἶναι τῶν τοῦ σώματος —τῷ ὄντι γὰρ οὐκ ἐνοῦσαι πρότερον ὕστερον ἐμποιεῖσθαι ἔθεσι καὶ ἀσκήσεσιν— ἢ δὲ τοῦ φρονῆσαι παντὸς μᾶλλον θειοτέρου τινὸς τυγχάνει, ὥς ἔοικεν, οὔσα, ὃ τὴν μὲν δύναμιν οὐδέποτε ἀπόλλυσιν, ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς χρήσιμόν τε καὶ ὠφέλιμον καὶ ἄχρηστον αὖ καὶ βλαβερὸν γίγνεται.	κατεύθυνση και δεν κοιτάζει προς τα εκεί που θα έπρεπε, να μηχανευτεί (η τέχνη της παιδείας) έναν τρόπο ώστε αυτό να επιτευχθεί. Ἔτσι φαίνεται, εἶπε. Οἱ ἄλλες ἀρετὲς λοιπόν, που αποκαλοῦνται ἀρετὲς τῆς ψυχῆς, φαίνεται ὅτι εἶναι κάπως κοντά στο σῶμα -γιατί στ' ἀλήθεια, ἐνῶ πρωτύτερα δεν υπῆρχαν στὴν ψυχὴ, ὕστερα, ἐμφυτεύονται σε αὐτὴν με τὸν ἐθισμό καὶ τὴν ἀσκήση- ἐνῶ ἡ φρόνηση φαίνεται νὰ ριζώνει σε κάτι ἀσυγκρίτως πιο θεϊκό, το ὁποῖο ποτέ δε χάνει τὴ δύναμή του ἀλλὰ που με τὴ μεταστροφή γίνεται χρήσιμο καὶ ὠφέλιμο καὶ ἄλλοτε πάλι ἀχρηστο καὶ βλαβερό.
--	--

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΒΑΣΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Εισαγωγικά

Σύνδεση με τα προηγούμενα

Το απόσπασμα ανήκει στο δεύτερο μέρος της αλληγορίας του σπηλαίου: όχι πια στην ίδια τη μυθική αφήγηση αλλά στην ερμηνεία της από τον Σωκράτη. Εστιάζει στο πρόβλημα της παιδείας. Η παιδεία δεν αποτελεί ένα περιθωριακό ζητούμενο στο πλαίσιο της συγκεκριμένης αλληγορίας αλλά το ίδιο το κεντρικό της θέμα, όπως το δήλωσε η εισαγωγική πλατωνική φράση: **παιδείας τε περί καὶ ἀπαιδευσίας** (βλ. Γ8) Το πρόβλημα της παιδείας, εξάλλου, αποτελεί κεντρικό θέμα της Πολιτείας, αφού από την παιδεία εξαρτάται η διαχείριση όλων των ζητημάτων τα οποία τίθενται στο πλαίσιο της ιδεατής κοινωνίας που δομούν οι οἰκισταί της: ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του. Είναι αναγκαίες δύο προκαταρκτικές παρατηρήσεις ως συνέχεια ὧν εἶδαμε στὴν Γ8 ἐνότητα : **α) Οἱ δεσμώτες εἶναι ὅμοιοι με εμᾶς**, τόνισε με λιτή/κοφτή ἐμφαση ὁ Σωκράτης (515a). Κατὰ συνέπεια, ἡ αλληγορία τοῦ Σπηλαίου δεν προτίθεται νὰ μιλήσει γιὰ μίαν παρηκμασμένη κατάσταση μίας κοινωνίας που δεν λειτουργεῖ σωστά· δεν αποτελεί κριτική προσέγγιση μίας συγκεκριμένης κοινωνίας, μίας ιστορικής αποτυχίας, μίας λανθασμένης παιδείας, ἐνὸς ἀποτυχημένου εκπαιδευτικοῦ συστήματος, κ.λπ. **Το Σπήλαιο ἀναφέρεται στὴν ἀνθρώπινη κατάσταση ἐν γένει**. Ἀκόμη καὶ στὴν ιδεωδῶς δίκαιη κοινωνία ὅλοι ξεκινοῦμε μέσα ἀπὸ τὸ Σπήλαιο. **β) Ἡ φιλοσοφία, που προβάλλεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς παιδευτικό πρόταγμα, δεν αποτελεί καταρχὰς μίαν εξειδικευμένη, τεχνικὴ δραστηριότητα προορισμένη γιὰ ἀποκλειστικὴ χρῆση ὀρισμένων εἰδημόνων σε αὐτήν**. Ἀσφαλῶς, οἱ ὀλίγοι ἐκλεκτοὶ τῆς φιλοσοφίας θὰ ἐντρυφήσουν σε αὐτήν καὶ θὰ προχωρήσουν ἐκεῖ που ἴσως δεν μποροῦν νὰ φτάσουν οἱ πολλοί. **Ἡ φιλοσοφία, ὁμῶς, ὡς τὸ περιεχόμενο μίας**

αληθινής παιδείας, απευθύνεται στους πάντες· δεν είναι τίποτε περισσότερο από τη χρήση της λογικής, του ορθού λόγου ακριβέστερα, καθώς και της επιστήμης (της τεκμηριωμένης και ορθής γνώσης) ως καθοδηγητικού παράγοντα της ανθρώπινης ζωής. Υπ' αυτή την έννοια, προσιδιάζει σε όσα ανέφερε περί φιλοσοφίας ο Αριστοτέλης και είδαμε στις Α1 και Α2 ενότητες, αλλά και ο Επίκουρος στην Α3. Πρόκειται για τη φιλοσοφική δραστηριότητα (και τον αντίστοιχο τρόπο ζωής) που ταυτίζεται με την εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη λογική, την αναζήτηση της αλήθειας, την καθολίκευση του νοήματος, την επιστήμη, αλλά και την πρόταξη ενός τελικού στόχου – υπέρτατης αξίας που θα διέπει κάθε επιμέρους πτυχή της ανθρώπινης ζωής.

Συνοπτική Ερμηνευτική ανάλυση

► Δεῖ δὴ, εἶπον, ἡμᾶς τοιόνδε νομίσαι περὶ αὐτῶν, εἰ ταῦτ' ἀληθῆ. τὴν παιδείαν οὐχ οἶαν τινὲς ἐπαγγελλόμενοί φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι. Φασὶ δέ που οὐκ ἐνούσης ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεῖς ἐντιθέναι

Αρνητικός ορισμός της παιδείας = τι δεν είναι η παιδεία

Ο Σωκράτης απορρίπτει τον ισχυρισμό αυτών που ασχολούνται επαγγελματικά με την παιδεία πως μέσα στην ψυχή δεν υπάρχει γνώση και ότι αυτοί με τη διδασκαλία μεταδίδουν ή εμφυτεύουν στην ψυχή τις γνώσεις.

► οἶον τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς ὄψιν ἐντιθέντες: Ο ισχυρισμός τους παρομοιάζει τη μετάδοση των γνώσεων στην ψυχή με τη μετάδοση της ικανότητας της όρασης στα μάτια ενός τυφλού.

► Φασὶ γὰρ οὖν, ἔφη: Ο Γλάυκων συμφωνεί με τον Σωκράτη.

► Ὁ δέ γε νῦν λόγος, ἦν δ' ἐγώ, σημαίνει ταύτην τὴν ἐνούσαν ἐκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος: Ο Σωκράτης τονίζει πως η δική τους διερεύνηση έδειξε πως κάθε άνθρωπος έχει μέσα στην ψυχή του τη δύναμη να μαθαίνει (=γνωστική ικανότητα) και το κατάλληλο για τη μάθηση ὄργανο (το λογικό μέρος της ψυχής, το λογιστικόν)

► οἶον εἰ ὄμμα μὴ δυνατὸν ἦν ἄλλως ἢ σὺν ὄλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους, οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιακτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχεῖσθαι θεωμένη. τοῦτο δ' εἶναί φασιν ἀγαθόν:

Η 2η παρομοίωση με τα μάτια:

Αυτό που υπάρχει πραγματικά είναι μόνο οι Ιδέες, όχι όσα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας. Άρα, όπως κάποιος, για να στρέψει τα μάτια του από το σκοτάδι προς το φως, χρειάζεται ορισμένες φορές να μεταστρέψει προς το φως ολόκληρο το σώμα του, έτσι πρέπει να μεταστρέψει το σύνολο της ψυχής του, η οποία τώρα είναι προσανατολισμένη προς τον μεταβαλλόμενο κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις, προς τον νοητό κόσμο των Ιδεών, αναζητώντας το ὄν (= το αληθινά υπαρκτό). Έτσι η ψυχή θα καταφέρει να φτάσει την ύψιστη μορφή γνώσης. Στη θέαση της Ιδέας του Αγαθού.

► **πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτώδους:** Η αντίθεση **τὸ φανὸν - τὸ σκοτώδες** συμβολίζει την αντίθεση παιδείας - απαιδευσίας.

► **Ἦ γάρ; Ναί:** Η διερεύνηση του θέματος συνεχίζεται με διάλογο → διαλεκτική μέθοδος.

► **Τούτου τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, αὐτοῦ τέχνη ἂν εἴη, τῆς περιαγωγῆς, τίνα τρόπον ὡς ῥᾷστά τε καὶ ἀνυσιμώτατα μεταστραφήσεται, οὐ τοῦ ἐμποιῆσαι αὐτῷ τὸ ὀρᾶν, ἀλλ' ὡς ἔχοντι μὲν αὐτό, οὐκ ὀρθῶς δὲ τετραμμένῳ οὐδὲ βλέποντι οἷ ἔδει, τοῦτο διαμηχανήσασθαι.** Ἔοικεν γάρ, ἔφη:

Θετικός ορισμός της παιδείας = τι εἶναι η παιδεία

Παιδεία είναι η τέχνη που μπορεί να οδηγήσει την ψυχή να στραφεί από τον αισθητό κόσμο προς το νοητό κόσμο της Ιδέας του Αγαθού με όσο το δυνατόν ευκολότερο και αποτελεσματικότερο τρόπο.

Το παράδειγμα με την ὄραση

Διευκρινίζει τη θέση του, επανερχόμενος στο παράδειγμα της ὄρασης: το ζητούμενο δεν είναι να εμφυτευτεί στην ψυχή η ικανότητα της ὄρασης του νοητού κόσμου, αφού την ικανότητα αυτή η ψυχή τη διαθέτει, αλλά να μεταστραφεί ώστε να προσανατολιστεί προς την κατεύθυνση που πρέπει, δηλαδή προς τον νοητό κόσμο των Ιδεών.

► **τοῦτο διαμηχανήσασθαι:** Ο ορισμός αυτός της παιδείας καθορίζει και το έργο του παιδαγωγού και συνδέεται με την άποψή του πως **η γνώση είναι ανάμνηση** και επομένως και με τη μαιευτική μέθοδό του.

► **ἂν εἴη...** Ἔοικεν : Οι ρηματικοί αυτοί τύποι δηλώνουν αποσία δογματισμού.

► **Αἱ μὲν τοίνυν ἄλλαι ἀρεταὶ καλούμεναι ψυχῆς κινδυνεύουσιν ἐγγύς τι εἶναι τῶν τοῦ σώματος —τῷ ὄντι γὰρ οὐκ ἐνοῦσαι πρότερον ὕστερον ἐμποιεῖσθαι ἔθεσι καὶ ἀσκήσεσιν— ἡ δὲ τοῦ φρονῆσαι παντὸς μᾶλλον θειοτέρου τινὸς τυγχάνει, ὡς ἔοικεν, οὔσα, ὃ τὴν μὲν δύναμιν οὐδέποτε ἀπόλλυσιν, ὑπὸ δὲ τῆς περιαγωγῆς χρήσιμόν τε καὶ ὠφέλιμον καὶ ἄχρηστον αὖ καὶ βλαβερὸν γίνεται:**

Τέλος, συγκρίνει τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου με τις αρετές που οι περισσότεροι αποκαλούν **αρετές της ψυχῆς (=ηθικές αρετές)**. Αυτές διαμορφώνονται στον άνθρωπο με την άσκηση και τον εθισμό. Είναι επίκτητες. Ανυίθετα, η διανοητική ικανότητα, η οποία φαίνεται πως έχει πιο θεϊκή φύση, είναι εσωτερικό στοιχείο της φύσης του ανθρώπου και γι' αυτό δε χάνει τη δύναμή της. Μπορεί να αποβαίνει χρήσιμη και ωφέλιμη ή άχρηστη και βλαβερή, ανάλογα με το αν στρέφεται προς το νοητό ή προς τον αισθητό κόσμο αντίστοιχα.

► **οὐκ ἐνοῦσαι πρότερον ὕστερον ἐμποιεῖσθαι ἔθεσι καὶ ἀσκήσεσιν:** Η αντίθεση **πρότερον - ὕστερον** τονίζει πως τις ηθικές αρετές αποκτά ο άνθρωπος με έμπρακτη εξάσκηση και εθισμό, ιδέα που συναντάμε και στον Αριστοτέλη.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η κεντρική ιδέα που υποστηρίζει ο Σωκράτης στο συγκεκριμένο σημείο του διαλόγου του με τον Γλαύκωνα αναπτύσσεται (= ξετυλίγεται) ανά παράγραφο:

Α' παράγραφος

Κατανόηση. Αποφατική διατύπωση: Η παιδεία δεν είναι μια διαδικασία με την οποία η επιστήμη, η ορθή δηλαδή και τεκμηριωμένη γνώση, εισάγεται έξωθεν στην ψυχή του δέκτη της (μολονότι αυτό ακριβώς υποστηρίζουν ορισμένοι αυτόκλητοι επαγγελματίες της εκπαίδευσης).

Εμβάθυνση. Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι η γνώση και η απόκτησή της (η παιδεία) δεν είναι κάτι εξωτερικό, επιφανειακό· είναι μια εσωτερική λειτουργία, η οποία στην πλατωνική φιλοσοφία αποκαλείται συμβολικά ανάμνησις. Μια πληροφορία ή ένα σύνολο πληροφοριών τα οποία προσλαμβάνει ο άνθρωπος από εξωτερικές πηγές (π.χ. εικόνες, ακούσματα, συμβατικά μαθήματα, βιβλία, διαδικτυακές πηγές -σήμερα) και τα εσωτερικεύει μέσω των αισθήσεών του, δεν συνιστούν για τον Πλάτωνα αληθινή γνώση. Ενδεχομένως, μάλιστα, να συνιστούν και παραπλάνηση, να υποσκάπτουν την αληθινή γνώση, καθώς δημιουργούν την ψευδαίσθηση της κατοχής της.

Β' παράγραφος

Κατανόηση. Καταφατική διατύπωση: Η γνώση και η επιστήμη γεννιούνται μέσα στον άνθρωπο. Κατά συνέπεια, η διαδικασία απόκτησής τους, η παιδεία, είναι μια εσωτερική, ψυχική, διεργασία: η σταδιακή απομάκρυνση από το πρόσκαιρο γίνεσθαι (έκ τοῦ γιγνομένου), και η θέαση του Αγαθού μέσα από μια ολιστική (σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ) προσέγγισή του.

Εμβάθυνση. Η παράγραφος δομείται πάνω σε μια αναλογία: Όπως το μάτι απαιτεί στροφή όλου του σώματος για να έχει ολοκληρωμένη θέαση του αντικειμένου του, έτσι και η γνώση απαιτεί ψυχική, δηλαδή βιωματική¹ σχέση του ανθρώπου με το γνωστικό αντικείμενο· απαιτεί μια μεταστροφή της ψυχής (περιακτέον εἶναι) και επιτυγχάνεται με τη συνδρομή ποικίλων δυνάμεών της και όχι μόνο με τον νου. Γι' αυτό και ο Πλάτων χρησιμοποιεί το ρήμα θεῶμαι, το οποίο συναιρεί τις αισθητηριακές και νοητικές γνωστικές δυνατότητες του ανθρώπου, επικυρώνοντας την άμεση σχέση του με τον κόσμο.

Γ' παράγραφος

Κατανόηση. Η παιδεία είναι η τέχνη που, αναπροσανατολίζοντας και καθοδηγώντας τις δεδομένες γνωστικές δυνατότητες του ανθρώπου, προάγει την ολιστική και βαθμιαία προσέγγιση του Αγαθού.

Εμβάθυνση. Η θέαση του Αγαθού προϋποθέτει μια ψυχική μεταστροφή. Ο ευκολότερος (ῥᾶστα) και αποτελεσματικότερος (ἀνυσιμώτατα) τρόπος για να επέλθει αυτή η μεταστροφή είναι η τέχνη της παιδείας. Το επαναλαμβάνουμε: Δεν θα προσφέρει η παιδεία κάποιες εξωτερικές πληροφορίες ως καινούργιες γνώσεις· θα ενεργοποιήσει τις ίδιες τις γνωστικές δυνάμεις του ανθρώπου. Μόνο έτσι μπορεί να παραχθεί μια γνώση ριζωμένη μέσα του, βιωμένη και ανθεκτική στη λήθη.

¹ Η ψυχή για τους αρχαίους Έλληνες είναι η έδρα της ζωής, και όλων των ζωτικών λειτουργιών, αφετηριακά των σωματικών αλλά και των γνωστικών, νοητικών.

Δ' παράγραφος

Κατανόηση. Οι εσωτερικές γνωστικές δυνατότητες του ανθρώπου, η διανοητική του ικανότητα, το φρονήσαι, διαφέρει από άλλες ικανότητες της ψυχής του: δεν ριζώνει στη σωματικότητα του αλλά έχει προέλευση περισσότερο θείκη από οτιδήποτε άλλο έχει ο άνθρωπος (μᾶλλον θειότερου τινὸς τυγχάνει).

Εμβάθυνση. Οι υπόλοιπες (πέρα από τη φρόνηση) αρετές της ψυχής (ακριβέστερα, οι θεωρούμενες ως τέτοιες -καλούμεναι) εμφανίζονται και αποκτιούνται με τη συνήθεια και την άσκηση. Πρόκειται, όπως θα δούμε και στα Ἠθικὰ Νικομάχεια του Αριστοτέλη για τις ηθικές αρετές, π.χ. την ανδρεία ή την πραότητα. Είναι, έτσι, εξηγήσιμες, και διδακτές. Η αρετή όμως της ανθρώπινης διάνοιας, η φρόνησις (η λογική ικανότητα) είναι καταρχάς μια έμφυτη (άρα και ανερμήνευτη) δυνατότητα. Γι' αυτό και η ενύπαρξή της στον άνθρωπο (όχι ως άτομο αλλά ως είδος) ανάγεται από τον Πλάτωνα (όπως και τον Αριστοτέλη, και άλλους αρχαίους φιλοσόφους) στο θεό, ως εκείνη η ανθρώπινη ιδιότητα που προσεγγίζει περισσότερο στις θείες ιδιότητες. Στον άνθρωπο, όμως, επαφίεται ο τρόπος που θα τη διαχειριστεί. Αν πραγματοποιηθεί η περιαγωγή τῆς ψυχῆς, η μεταστροφή που προσανατολίζεται από και προς το Αγαθό, τότε το ανθρώπινο λογικό αποβαίνει χρήσιμο και ωφέλιμο· χωρίς τη στροφή προς το Αγαθό, το ανθρώπινο μυαλό αποβαίνει όχι απλά άχρηστο αλλά και βλαβερό. (πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται²).

1ο Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Η αντίθεση φως - σκοτάδι. Η όραση των ματιών και της ψυχής/νου. Ο απελευθερωτικός ρόλος της παιδείας.

Είναι δεδομένο ότι το σπήλαιο συμβολίζει τον ορατό - αισθητό κόσμο. Με τη σειρά του αυτός (ο κόσμος έξω από τον σπήλαιο) συμβολίζει τον κόσμο της νόησης. Με την ίδια λογική, η αντίθεση φως - σκοτάδι υποδηλώνει επίσης μια διπλή (διαδοχική) συμβολική αντιστοιχία:

- α) φῶς πυρός - ἥλιος και
- β) ἥλιος - Αγαθόν.

Εάν το φως της φωτιάς μέσα στο Σπήλαιο επιτρέπει μια ψευδαισθητική όραση, κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στον κόσμο μας: εγγυάται μεν ο ἥλιος και το φως του τη δυνατότητα της όρασης, αυτή όμως απέχει από την αλήθεια.

(ἀπάτης μὲν μεστή ἢ διὰ τῶν ὁμμάτων σκέψις, ἀπάτης δὲ ἢ διὰ τῶν ὠτων καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων³)

Την αλήθεια εγγυάται πραγματικά μόνο η γνώση του Αγαθού και των Ιδεών.

Είναι σημαντικό να απομακρυνθούμε καταρχήν από τη σύγχρονη καθημερινή αντίληψη για την όραση: την κατανοούμε ως μια ανθρώπινη αισθητική ικανότητα που περιλαμβάνει μόνο δύο όρους: το υποκείμενο που βλέπει και το ορατό αντικείμενο. Για τους αρχαίους Έλληνες, όμως, είναι απαραίτητος και δραστικός ένας τρίτος, ενδιάμεσος, παράγοντας της όρασης: το φως. Χωρίς το φως δεν υπάρχει ὄραν, δεν γεφυρώνεται το υποκείμενο και το αντικείμενο. Το ίδιο το μάτι έχει μια ηλιακή φύση, εκπέμπει φως, και το φως αυτό, ενσωματωμένο στο φως του ἡλίου, επιτρέπει την όραση⁴.

2 Πλάτων, Μενέξενος, 246e-247a.

3 Βλ. Φαίδων, 83a.

Ο πρώτος, λοιπόν, απελευθερωτικός όρος για τους δεσμώτες είναι να συνειδητοποιήσουν τον ρόλο του ηλιακού φωτός στον ορατό καθημερινό μας κόσμο. Έτσι, θα μπορέσουν να συνειδητοποιήσουν, σε δεύτερη φάση, και τον ρόλο του Αγαθού στον κόσμο της νόησης: Εάν οι Ιδέες επιτρέπουν μια αληθινή θέαση του κόσμου, αυτό γίνεται γιατί υπάρχει το Αγαθό, που προσανατολίζει σε ένα άξιο τελικό στόχο την ανθρώπινη πορεία μέσα στον κόσμο της νόησης.

«Εφόσον το γνωστικό μέρος της ψυχής δε λαμβάνει απέξω την ιδέα της αρετής, παρά αφυπνίζεται για να μάθει αυτό που ήδη γνωρίζει, ο πολίτης, υπνοβάτης του αισθητού κόσμου, έχει ανάγκη την παιδεία της ψυχής του για ν' αρχίσει συνειδητά να συμμετέχει στη θεϊκή μοίρα, τη δική του και της πόλης. Η έξοδος από την άγνοια και η πορεία προς τη γνώση παρασταίνονται με την έξοδο από τη θαμπάδα του σπηλαίου στο φως. Αυτή η μεταφορά, καθαυτό ορφικής εμπνεύσεως, κάνει τον ορατό κόσμο σπήλαιο, φυλακή, δεσμοτήριο, κρατητήριο που το υπομένει κανείς με την ελπίδα της τελικής απελευθέρωσης. Μέσα στα φαντάσματα όπου ζουν οι δεσμώτες του σπηλαίου βλέπουν τις σκιαγραφίες πάνω στους τοίχους –θέατρο σκιών– ψυχανεμίζονται αυτό που συμβαίνει πίσω τους, αλλά είναι ανήμποροι τὰ ἄνω ὄψεσθαι. Η ιδέα του αγαθού, το αληθινό φως του ήλιου, η αιτία των πάντων θα μείνει σημείο απρόσιτο αν δεν βρεθεί τρόπος να γιατρευτούν από τη στέρησή τους, να λυθούν, ικανοί πια για τη μεγάλη πράξη: βαδίζειν πρὸς τὸ φῶς. Η παιδεία και το επιστέγασμά της, η διαλεκτική μέθοδος, έχουν αποκλειστικό χρέος να οδηγήσουν –ψυχαγωγία– την ψυχή στην περιαγωγή της από το σπήλαιο στο φως, από τα αισθητά στα νοητά, από τη φύση στις ιδέες, από το άλογο στο έλλογο, από τα πάθη στην αρετή. Στον ξένο τόπο που θα ταξιδέψει η ψυχή ξεναγό της έχει τον φιλόσοφο»⁵.

Με τον μύθο του σπηλαίου παρουσιάζεται μια δυναμική εικόνα για την ισχυρή ικανότητα που έχει η φιλοσοφία να διαφωτίζει και να ελευθερώνει. Η γνώση του κόσμου, του ανθρώπου και της κοινωνίας, η χρήση της λογικής για τη ρύθμιση και καθοδήγηση της ζωής σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, απεικονίζονται στο Σπήλαιο ως κάτι βαθύτατα απελευθερωτικό. Δεν πρόκειται για μια εξωτερική και επιφανειακή αποδέσμευση, αλλά για ουσιαστική, υπαρξιακή μεταστροφή, μια αλλαγή του όλου ανθρώπου και της σχέσης του με τον κόσμο.

«Ο άνθρωπος που αρχίζει να στοχάζεται παρουσιάζεται σαν κάποιος που σπάει τα δεσμά της συμμόρφωσης στην συνηθισμένη εμπειρία και στην παραδεδεγμένη γνώμη, ενώ η πρόοδος της απαλλαγής από τις πλανερές αντιλήψεις απεικονίζεται σαν ταξίδι από το σκοτάδι προς το φως».

4 Πλάτων, Πολιτεία, 507d-e: Ακόμη κι αν υπάρχει όραση στα μάτια και αυτός που έχει την όραση επιχειρεί να την χρησιμοποιήσει, κι επίσης χρώμα στα αντικείμενα της όρασης, εάν δεν παρεμβληθεί ένα τρίτο γένος, πλασμένο ειδικά για αυτόν το σκοπό, ξέρεις καλά ότι και η όραση δεν πρόκειται να διακρίνει τίποτα και τα χρώματα θα είναι αόρατα. Ποιο είναι αυτό το πράγμα; ρώτησε. Αυτό, αποκρίθηκα εγώ, που εσύ το αποκαλείς φως (μετάφραση Ν. Σκουτερόπουλος). Ο Αριστοτέλης στην *Περὶ ψυχῆς πραγματεία* του τονίζει ότι είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός μεταξὺ για την πραγμάτωση του ὁράν (419a17-20): *πάσχοντος γάρ τι τοῦ αἰσθητικοῦ γίνεται τὸ ὁράν. ὑπ' αὐτοῦ μὲν οὖν τοῦ ὁρωμένου χρώματος ἀδύνατον. λείπεται δὴ ὑπὸ τοῦ μεταξὺ, ὥστ' ἀναγκαῖόν τι εἶναι μεταξὺ.*

5 Κωστής Παπαγιώργης, Ο νομοθέτης που αυτοκτονεί. Μια πολιτική ανάγνωση του πλατωνικού έργου, Νεφέλη, Αθήνα 1980, σελ. 80-81.

2ο Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Ο υπαρξιακός χαρακτήρας της γνώσης. Ο ολιστικός της χαρακτήρας. Η περιαγωγή: ολική, βιωματική θέαση - θεώρηση, μεταστροφή της ψυχής.

Είναι γνωστή η πλατωνική διχοτόμηση του κόσμου: Από τη μία ο αισθητός κόσμος, ο κόσμος όπως τον προσλαμβάνουν οι αισθήσεις μας. Από την άλλη ο νοητός κόσμος, ο κόσμος όπως τον προσλαμβάνει ο νους μας.

«Αυτή η διάκριση σημαίνει αμέσως τη διαστολή δύο τρόπων υπάρξεως, δύο διαφορετικών κόσμων. Γιατί δεν είναι μόνο ο άνθρωπος που αντικατοπτρίζει αυτή την αντιδιαστολή, αλλά κάθε υπαρκτό. Κάθε αντικείμενο της ανθρώπινης εμπειρίας μετέχει ταυτόχρονα στον κόσμο των αισθητών και στον κόσμο των νοητών. Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στους δυο αυτούς ξεχωριστούς κόσμους; Ο ένας είναι ο κόσμος των λογικών μορφών, των αιώνιων πρωτοτύπων κάθε αισθητού φαινομένου, ο κόσμος των άφθαρτων και αναλλοίωτων νοητών πραγματικοτήτων και επομένως των όντως υπαρκτών. Ο άλλος είναι ο κόσμος των παροδικών και καταδικασμένων στον αφανισμό αισθητών πραγματικοτήτων, είναι η αντανάκλαση των αιώνιων λογικών πρωτοτύπων στην εφήμερη και φθαρτή ύλη. Ο άνθρωπος έχει την άμεση εμπειρία και των δύο κόσμων: Το σώμα του ανήκει στον κόσμο των αισθητών, τον κόσμο της ύλης, και οι αισθήσεις του σώματος του πληροφορούν για τα φαινόμενα αυτού του υλικού κόσμου. Όμως η ψυχή του ανήκει στον κόσμο των νοητών, οφείλει εκεί την ύπαρξη και την καταγωγή της, επομένως και προϋπήρξε σε αυτόν τον κόσμο προτού να συνδεθεί με την ύλη. Και εκεί που προϋπήρξε, με τις δικές της άμεσες αισθήσεις, η ψυχή είδε τις άφθαρτες και αναλλοίωτες μορφές των όντως υπαρκτών –ο άνθρωπος έχει αποτυπωμένες στην ψυχή του τις Ιδέες των όντων. Έτσι, στις μορφές των εφήμερων και φθαρτών αντικειμένων του υλικού κόσμου, η ψυχή (νους) του ανθρώπου αναγνωρίζει –με μια λειτουργία ανάμνησης– τον αντικατοπτρισμό των αιώνιων πρωτοτύπων, του λόγου των άφθαρτων και αναλλοίωτων νοητών μορφών»⁶.

Για να μπορέσει ο άνθρωπος να απεγκλωβιστεί από την πρόσδεση στον παραπλανητικό κόσμο των αισθήσεων και να αναχθεί, απελευθερωμένος πια, σε μια νοητική θεώρηση του κόσμου, είναι απαραίτητη μια ψυχική μεταβολή: η περιαγωγή της ψυχής. Η λέξη δηλώνει καταρχάς την απομάκρυνση από τη μία, δεδομένη και υποχρεωτική οπτική γωνία. Έτσι, η περιαγωγή είναι αρχικά (αλλά όχι πρωταρχικά) μια σφαιρική διεύρυνση της οπτικής γωνίας, μια περιστροφή.

Δεν αρκεί, όμως, αυτή για να απεγκλωβιστεί ο άνθρωπος από την αποκλειστικά αισθητηριακή πρόσληψη του κόσμου. Χρειάζεται η φιλοσοφική παιδεία που θα κάνει την περιαγωγή ολική μεταστροφή της ύπαρξης, ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να βλέπει, πάνω και πέρα από τα επιμέρους αντικείμενα, την ουσία του καθενός και να νοεί την Ιδέα τους.

«Το να γίνει κανείς φιλόσοφος σημαίνει να βιώσει μια “μεταστροφή της ψυχής” η οποία αλλάζει ολόκληρη τη ζωή του (ψυχής περιαγωγή, Πολιτεία, 521c, 518d). Αυτό που κάποιον τον κάνει φιλόσοφο είναι μια τελείως διαφοροποιημένη στάση απέναντι στην πραγματικότητα: μόνο αυτός είναι ικανός για τη γνώση των Ιδεών. Παντού, όπου ο Πλάτων προσεγγίζει την

6 Χρήστος Γιανναράς, Σχεδιάσμα Εισαγωγής στη Φιλοσοφία, τόμ. Α', Δόμος, Αθήνα 1980, σελ. 66-67.

έννοια του φιλοσόφου, αναφέρεται σε αυτόν τον οντολογικό επαναπροσανατολισμό»⁷.

3ο Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Ηθικές αρετές και φρόνηση. Η σωκρατική ταύτιση αρετής και γνώσης.

Για τον Σωκράτη η ηθική στάση ζωής, όλες οι αρετές ως συμπαγές σύνολο (= δικαιοσύνη), είναι αποτέλεσμα γνώσης. Ο άνθρωπος γνωρίζει το καλό, και αυτόματα το θέτει γνώμονα στη ζωή του, και το πράττει. Φυσικά δεν πρόκειται για κάποια εξωτερική, επιφανειακή γνώση του τι είναι καλό, μια πληροφοριακού τύπου εκμάθηση των ηθικών αξιών. Είναι μια βιωμένη γνώση, θέαση του Αγαθού, η οποία, εσωτερικευμένη πια, αποβαίνει αυτόματα πράξη. Ούδεις έκων κακός, διακήρυξε ο Σωκράτης· δεν μπορεί κανείς να είναι συνειδητά, εν πλήρει γνώσει, κακός. Κακός είναι μόνο ο βυθισμένος στην άγνοια.

Γλωσσικά - ερμηνευτικά σχόλια

- **ἐπαγγελλόμενοι τινες:** Το ρήμα ἐπαγγέλλομαι έχει καταρχάς τη σημασία «ασκώ κάποιο επάγγελμα»· σημαίνει όμως και «δίνω υποσχέσεις». Με αυτές τις δύο σημασίες χρησιμοποιείται από τον Πλάτωνα κατεξοχήν για τους σοφιστές, τους ιδεολογικούς του αντιπάλους.
Σωκράτης και σοφιστές: είναι γνωστή η εκ διαμέτρου αντιθετική στάση τους απέναντι στην παιδεία. Ο Σωκράτης δεν άσκησε επαγγελματικά (επ' αμοιβή) τη διδασκαλία. Πίστευε ότι δεν μεταδίδει γνώσεις, απλά βοηθά τον συνομιλητή του να τις ανακαλύψει μέσα του: το παιδί δεν το γεννά η μαία αλλά η μητέρα του. Αντίθετα, πολλοί σοφιστές άσκησαν επαγγελματικά τη διδασκαλία, μεταδίδοντας στους μαθητές τους γνώσεις ρητορικής, πολιτικής και άλλες. Αντίστοιχες προς τους υψηλούς στόχους των πλουσίων και φιλόδοξων μαθητών τους ήταν και οι αμοιβές τους.
- **Ἐν:** Με την τετραπλή χρήση της πρόθεσης στην α' παράγραφο ο Πλάτων προσπαθεί να αισθητοποιήσει τον εσωτερικό, βιωματικό χαρακτήρα της γνώσης.
- **Σημαίνει:** Το ρήμα επιλέγεται και χρησιμοποιείται εδώ με φιλοσοφικά αυστηρό τρόπο. Ο πλατωνικός λόγος θα αντέφασκε αν και αυτός μας έδινε εδώ έτοιμες γνώσεις για το πώς (πρέπει να) λειτουργεί η παιδεία. Με το ρήμα σημαίνω δηλώνεται εκείνη η γνωστική διαδικασία που προϋποθέτει να μετάρχει το ίδιο το υποκείμενο της γνώσης (ο αναγνώστης, ο μαθητής) σε μια μυητική, βιωματική διαδικασία που θα τον οδηγήσει να ανακαλύψει τα ουσιαστικά σημαινόμενα. Θυμίζουμε και τη ρήση του Ηρακλείτου για τον θεό του δελφικού μαντείου: οὐδὲ λέγει, οὐδὲ κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει.

7 Thomas Slezák, Πώς να διαβάσουμε τον Πλάτωνα (μετ. Π. Κοτζιά), Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 91. Βλ. και Θ. Μαυρόπουλος, ό.π., Β' τόμος, σελ. 1152: «Η πλατωνική παιδαγωγική κινείται στη βάση ύπαρξης εγγενών στοιχείων μέσα την ψυχή και συνεπώς δε θεωρεί έργο της να δώσει έτοιμη γνώση στην ψυχή, αλλά να ενεργοποιήσει λανθάνοντα μέσα σ' αυτή στοιχεία. Η περιαγωγή δεν είναι γέμισμα άδειου χώρου, αλλά παρέμβαση για σωστή χρήση προϋπάρχοντος υλικού».

- **ἐκ τοῦ γιγνομένου εἰς τὸ ὄν:** Σαφής υπενθύμιση μιας αντίθεσης πολύ χαρακτηριστικής για τον πλατωνικό δυϊσμό: Το γίνεσθαι και το εἶναι. Από τη μία η πολλαπλότητα των φαινομένων, η διαρκής ροή των πραγμάτων, η αέναη μεταβολή (βλ. Ηράκλειτος). Από την άλλη η μοναδικότητα του όντος, η σταθερότητα, η αμεταβλησία και ταυτότητα (βλ. Παρμενίδης). Ο δυϊσμός του Πλάτωνα:

 1. Η αντίθεση ανάμεσα στο καθολικό και στο επιμέρους
 2. Η αντίθεση ανάμεσα στο ένα και τα πολλά
 3. Η αντίθεση ανάμεσα στην αλήθεια και στη εντύπωση
 4. Η αντίθεση ανάμεσα στη μία, ενιαία και αμετάβλητη πραγματικότητα και στα πολλά, πολύμορφα και απατηλά φαινόμενα
- **το ὄν και το ἀγαθόν:** Αποτελεί πάγια πλατωνική διδασκαλία η ταύτιση του όντος (του αληθινά υπαρκτού) με το Ἀγαθόν.